GYÓGYSZERÉSZETTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

Gyógyszerészet 40. 405–409. 1996.

Christoph Wirsung Gyógyszerkönyve 1568-ból

Dr. Dr. h. c. Zalai Károly

Az orvosi és gyógyszerészi tudománytörténet kutatói részéről eddig kevéssé ismert és használt XVI. századi gyógyszerkönyv fakszimile kiadványa jelent meg egy svájci kiadó gondozásában 1995-ben [1]. A 938 oldal terjedelmű és a korabeli orvosi és gyógyszerészi ismereteket magábafoglaló munka *Chistoph Wirsung* műve. A szerző – amint könyvében maga is írja – nagy szorgalommal dolgozta fel a legnevesebb orvosok és új, valamint régi kézzel írott könyvek adatait és ez a gyűjtemény, mint az első nyomtatásban megjelent gyógyszerkönyv, 1568-ban látott Heidelbergben napvilágot [2].

Christoph Wirsung 1500-ban Augsburgban született. Még fiatalon néhány évet Itáliában töltött, ahol megtanult olaszul. Visszatérve Augsburgba, hogy tudását fejlessze, sokat utazott hazájában és idegenben is. Augsburgban nősült 1635-ban, felesége *Anna Von Furtenbach*. Később városi tanácsosnak választották. Betegellátással foglalkozott s egyidejűleg evangélikus papi szolgálatot is teljesített. Ezt Heidelbergbe történt áttelepülése után is folytatta. Itt fejezte be az 1660-as évek végén *„Arzney-Buch"* című nagy munkáját [3]. *Wirsung* 1571-ben Heidelbergben halt meg. Gyógyszerkönyve ezt követően több kiadást is megélt: Heidelberg 1572, Frankfurt 1577, 1619, Neustadt 1588, 1592, Ursel 1605. Külföldön is kiadták: Londonban 1598-, 1617-, 1654-ben, Hollandiában Dordrechtben: 1589-, 1593-, 1601-, 1605-, 1616-ban és Amsterdamban 1627-ben. Összesen tehát 16 kiadásban jelent meg [2].

A fakszimile kiadvány alapjául az 1568 évi heidelbergi első kiadás szolgált. *Wirsung* Gyógyszerkönyvét a Zürichi Egyetem Orvostörténeti Intézete és Múzeuma igazgatója, *dr. Rütimann* és a Svájci Gyógyszerésztörténeti Társaság elnöke, *doc. dr. Franz Ledermann* egyedülálló alkotásnak minősítették és újbóli kiadását javasolták [4].

A könyv címlapjának (18 x 29 cm) kicsinyített másolatát az *1. ábra* mutatja. A német szöveg rövidített, összefoglaló fordítása:

„Gyógyszerkönyv, melyben leírásra kerülnek az emberi test majd minden külső és belső részei, szervei, azok tulajdonságaival, működésükkel, a fejtől a láb sarkáig leírva a lehetségesen fellépő betegségeket és fogyatékosságokat. Végül leírva az eljárást, ahogy segítségére lehetnénk mind a szegény, mind a gazdag embernek.

A bevezetés nemcsak szükséges, hanem hasznos is, mert irányelveket ad, pl. miként kell a gyökereket, növényeket és más nemes anyagokat begyűjteni, tárolni, ismerni a bennük lévő ártalmas anyagokat, továbbá ismerni az eljárást, magatartást a purgálás és az érvágás vonatkozásában. Ugyanígy három tárgymutató kerül bemutatásra, amelyek alkalmasak és hasznosak a betegségek és gyógyszerek megnevezésénél, a latin és szinonim neveknél, a kevert gyógyszerek elkészítésénél, a könyv anyagának áttekintésénél stb.

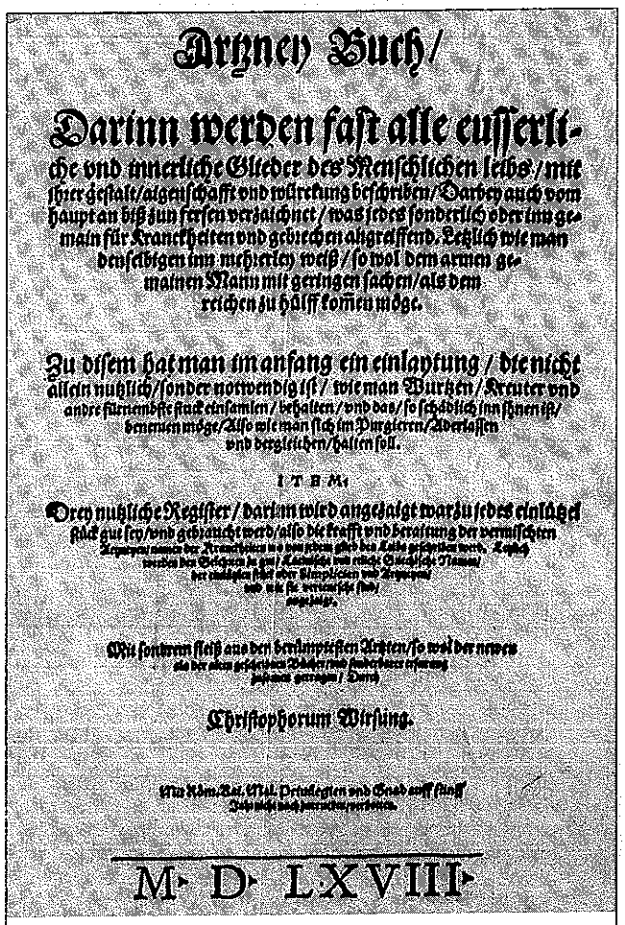
Artzney Buch/
Darinn werden fast alle eusserliche vnd innerliche Glieder des Menschlichen leibs/mit jhrer gestalt/eigenschafft vnd würckung beschriben/Darbey auch vom haupt an biß zun fersen verzaichnet/was jedes sonderlich oder im gemain für Kranckheiten vnd gebrechen anzugreffend. Letzlich wie man denselbigen inn mehrerley weiß/so wol dem armen gemainen Mann mit geringen sachen/als dem reichen zu hülff kommen möge.
Zu disem hat man im anfang ein einlaytung/die nicht allein nutzlich/sonder notwendig ist/wie man Wurtzen/Kreuter vnd andre fürnambste stück einsamlen/behalten/vnd das/so schädlich inn jhnen ist/benemen möge/Also wie man sich im Purgieren/Aderlassen vnd dergleichen/halten soll.
I T E M,
Drey nutzliche Register/darinn wird angezaigt warzu jedes einlütgeslück gut sey/vnd gebraucht werd/also die krafft vnd bereitung der vermischten
Mit sonderm fleiß aus den berumptesten Artzten/so wol der newen
Christophorum Wirsung.
M· D· LXVIII·

1. ábra: Címlap

A könyv teljes anyagát nagy szorgalommal a leghíresebb orvosoktól szerzett, új és régi kézzel írt könyvekből és különleges tapasztalatokkal összeállította Christophorum Wirsung MDLXVIII."

A Gyógyszerkönyv ajánlásának első sorait kicsinyített másolatban a *2. ábra* mutatja be, melynek részleges magyar fordítása:

„Legfennségesebb tekintetes Főherceg Úrnak, a Szent Római Birodalom Pfalzi Választófejedelmének, Bajorország Főhercegének, legfennségesebb Uramnak.

Legyen az én engedelmes és készséges munkásságom mindenkoron legfennségesebb Uram szolgálatára. Miután Isten kegyelméből és különleges küldetésből kifolyólag koromnál fogva nyugállományba helyeztek és most a Mindenható segítségével a világi tevékenységektől, küzdelmektől megszabadultam, így egyedül Istennek vagyok elkötelezve, hogy neki köszönetet mondjak.

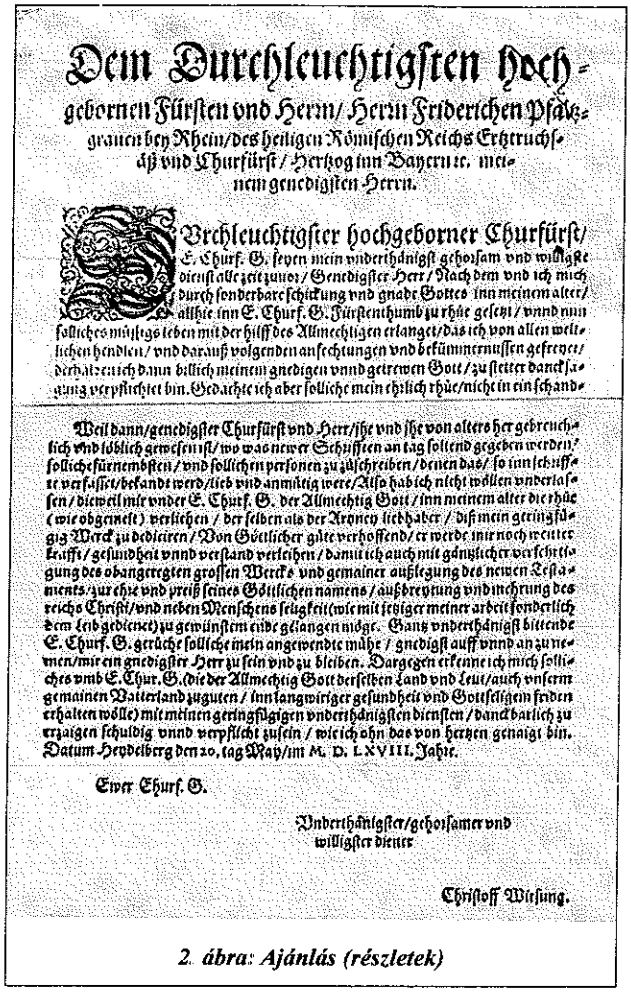

Dem Durchleuchtigsten Hoch-
gebornen Fürsten vnd Herrn/ Herrn Fridericken Pfalz-
grauen bey Rhein/des heiligen Römischen Reichs Ertztruchs-
äß vnd Churfürst/ Hertzog inn Bayern ꝛc. mei-
nem genedigsten Herrn.

Durchleuchtigster hochgeborner Churfürst/ E. Churf. G. seyen mein vnderthänigst gehorsam vnd willigste dienst alle zeit zuvor/ Genedigster Herr/ Nach dem vnd ich mich durch sonderbare schickung vnd gnade Gottes inn meinem alter/ althie inn E. Churf. G. Fürstenthumb zu rhüe gesetzt/ vnnd nun solliches müssig leben mit der hilff des Allmechtigen erlanget/das ich von allen weltlichen handlen/ vnd darauff volgenden anfechtungen vnd bekümmernussen gefreyet/ deßhalb erach dann billich meinem gnedigen vnnd getrewen Gott/ zu stetter danckſagung verpflichtet bin. Gedachte ich aber solliche mein erhlich rhüe/ nicht in ein schand-

Weil dann/genedigster Churfürst vnd Herr/ ihe vnd ihe von alters her gebrauchlich vnd üblich gewesen ist/ wo was newer Schufften an tag soltend gegeben werden/ solliche fürnembsten/ vnd sollichen personen zu züschreiben/ denen das/ so inn schuffte verfasset/ bekandt werd/ lieb vnd annmütig were/ Also ha ich nicht wöllen vnderlassen/ dieweil mir vnder E. Churf. G. der Allmechtig Gott/ inn meinem alter die rhüe (wie obgemelt) verlichen/ der selben als der Arzney liebhaber/ disimein geringfügig Werck zu dediciren/ Von Göttlicher gäte verhoffend/ er werde mir noch weitter krafft/ gesundheit vnnd verstand verleihen/ damit ich auch mit gäntzlicher verschrifftung des obangeregten grossen Wercks vnd gemainer außlegung des newen Testaments/ zur ehre vnd preiß seines Göttlichen namens/ außbreytung vnd mehrung des reichs Christi/ vnd neben Menschens seligkeit (wie mit ettliger meiner arbeit sonderlich dem leib gedienet) zu gewünstem ende gelangen möge. Gantz vnderthänigst bittende E. Churf. G. gerüche sollliche mein angewendte mühe/ genedigst auff vnnd an zu nemen/ mir ein gnedigster Herr zu sein vnd zu bleiben. Dargegen erkenne ich mich sollichers vmb E. Chur. G. die der Allmechtig Gott derselben Land vnd Leut/ auch vnserm gemainen Vatterland zuguten/ inn langwiriger gesundheit vnd Gottseligem friden erhalten wölle/ mit meinen geringsfügigen vnderthänigsten diensten/ danckbarlich zu erzaigen schuldig vnnd verpflicht zusein/ wie ich ohn das von hertzen genaigt bin. Datum Heydelberg den 20. tag May/ im M. D. LXVIII. Jahre.

Ewer Churf. G.

Vnderthänigster/gehorsamer vnd
willigster dienter

Christoff Wirsung.

2. ábra: Ajánlás (részletek)

Das erst Register.

Erzelt einlüzle stuck oder Simplicia/ als Wurtzen/ Kreuter/ Blümen/ Früchte/ Säffte/ Gewechs/ Holtz/ Stein/ Erden/ Metall. Item was von Thieren/ Waischen/ sampt andren sachen genommen/ inn der Arzney mag gebraucht werden vnd wirdt. Darneben auch die vermischte Artzneyen/ Latwergen/ Selben/ Syrup/ Tränck/ Pillule vnd der gleichen/ so Namen von gedachten einlüzlen stucken entpfahend/ Also daß kaum etwas sein mag/ da dem Leser nit zum scheinbarsten vnd reichlichsten/ für die augen gestellt werde/ warzu auch das geringest nutzlich/ vnnd zu brauchen/ dargegen wo es verbotten/ schädlich oder giftt seye.
Sampt dem Blat vnd Büchstaben/ da es inn disem Büch eingeführet wirdt.

A

Aal der fisch Anguilla erlaubt
Im blut speiben 114/d
Erschlinden Phthisi 311/c
Haut.
Zom krampff 115/b
Schmalz.
Jm ohren schweren 91/b
Verfalnem gehör 97/a
Verbotten.
Mugken vorn augen 62/c
Jm ohren sausen 90/b
Jm zürren 116/a
Jn kaltem Catharr 170/b
Den Gofrigen 185/b
Gnaigten zur onmacht 210/c
Jn feigblateren 260/a
Nacht onderwen 307/b
Jm finger erstarren 418/a
Jn glaichsuchten 463/a
Jn Pestilenz 574/b

A

andern. Von vnser Ackerwurtz.
Blümen.
Haar vertreiben 36/b
Kraut.
Zur Büffsucht 463/b
Wasser.
Zu augen freien 68/a
Hüffwehe außhälz 467/b
Wurtz.
Zu kaltem Haupt 31/b/31/c
Haar vertreiben 39/b
Augen blateren 50/c
Vnleidenem geruch 52/c/52/c
Zur tobsucht 96/b
Zum Paralysi 118/c/b/120/b
Mund erkrumen 121/b
(121/a/c/123/b
Zum krampff 124/b/b/131/a
Schlag Apopleria 131/b
(135/a

A

Empfahen fürdren 439/b
Treibt die geburt 451/b
Zur Glaichsucht 463/c
Bale Büffwehe 468/a/c
Zum Podagra 477/b/480/a
Zum Holzwasser 503/a
Ackerwurtz in Pestilenz zeit
(585/c
Für Schlangen giftt 617/c
Zum Ackerman 621/b/cd
Ackerwurtz Latwerg.
Ackerman genant schierlerey
zu bereiten. 60/a
Zu kaltem Haupt 33/a
Mugken vorn augen 62/b
Stercks Hirn 99/c
Zum Schwindel 104/b
Zum Zürren 116/c
Mund erkrümen 123/b
Zu kaltem Catharr 170/a
Zum Hoser 186/b

3. ábra: Első regiszter

a 46 évemben, ami alatt legkevesebb 25 évet gyógyszertárakban töltöttem el, ahol a Birodalmi Országgyűlések alkalmával idegen és magasan képzett orvosok tekintélyes nemzetekből jöttek össze, így megismerhettem és tanulmányozhattam szinte az összes gyógyszereket Az ér-

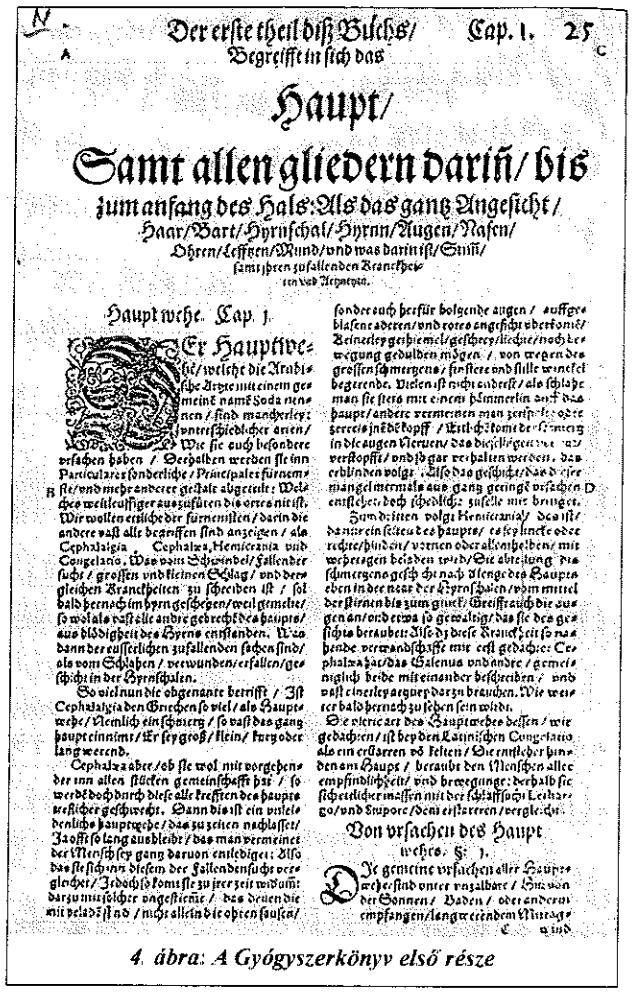

N. Der erste theil diß Buchs/ Cap. 1. 25
A Begreifft in sich das C

Haupt/
Samt allen gliedern dariñ/ bis
zum anfang des Hals: Als das gantz Angesicht/
Haar/ Bart/ Hyrnschal/ Hyrnn/ Augen/ Nasen/
Ohren/ Leffzen/ Mund/ vnd was darin ist/ Snüß/
sam ihren zufallenden Kranckheiten vnd Artzneyen.

Haupt wehe. Cap. j.

Der Hauptwehe/ welche die Arabische Artzte mit einem gemeint namß Soda nennen/ sind mancherley: vnterschiedlicher arten/ Wie sie auch besondere ersachen haben/ Seelhalben werden sie inn Particulare sonderliche/ Primi/ paler fürnemste/ vnd mehr andere getaile abgeteilt: Welches weitleuffiger zuzufüren dis orts nit ist. Wir wollen etliche der fürnemisten/ darin die andere vast alle begriffen sind anzeigen/ als Cephalalgia, Cephalea, Hemicrania vnd Congelatio. Was vom Schwindel/ Fallender sucht/ grossen vnd kleinen Schlag/ vnd dergleichen Kranckheiten zu schreiben ist/ solbald hernach im hyrn geschehen/ weil gemelte/ so wol als vast alle andre gebrechen des haupts/ aus blödigkeit des Hyrns entstanden. Was dann der eusserlichen zufallenden sachen sind/ als vom Schlahen/ verwunden/ erfallen/ geschicht in der Hyrnschalen.

So vielnun die obgenante betrifft/ Ist Cephalalgia den Griechen so viel/ als Hauptwehe/ Nemlich ein schmerz/ so vast das gantz haupt einnimt/ Er sey groß/ klein/ kurtz oder lang werend.

Cephalea aber/ ob sie wol mit vorgehender inn allen stücken gemeinschafft hat/ so werdt doch durch diese alle krefften des haupts trefflicher geschwecht. Dann dis ist ein vnleidenliche hauptwehe/ das zu zeiten nachlasset/ Ja offt so lang ausbleibt/ das man vermeinet der Mensch sey gantz daruon entlediget: Also das sie sich inn diesem der Fallendensucht vergleichet/ Jrdoch so komt sie zu jrer zeit widumb: darzu mit solcher vngestümme/ das denen die mit peladet sind/ nicht allein die ohren sausen/ sonder auch herfür bolgende augen/ auffgeblasene aderen/ vnd rotes angesicht vberkomt/ Beineley gehirnemel/ geschrey/ liechte/ noch bewegung gedulden mögen. / von wegen des grossen schmertzens/ finstere vnd stille winckel begerende. Vielen ist nicht vnbrest/ als schlahe man sie stets mit einem hämmerlin auff das haupt/ andere vermeinen man zerspalte oder zerreis jnn dß kopff/ Etlich komt der schmertz in die augen Nerven/ das dieselbigen vor vast verstopffet/ vnd zu gar erhalten werden. das erblinden volgt. Also das geschicht/ das dieser mangel meinmals aus gang geringß vrsachen Dz entleschet/ doch schedlich: zuselle nit bringet.

Zum dritten volgt Hemicrania/ das ist/ das nur ein seites des haupts/ es sey lincke oder rechte/ hindan/ vornen oder allenthalben/ mit wehetagen beladen wirdt/ Sie abteilung die schmertzen geschicht nach vlenge des Haupts/ eben in der mitt der Hyrnschalen/ vom mittel der stirnen bis zum gnick/ Greifft auch die augen an/ vnd etwa so gewaltig/ das sie das gesichte beraubet: Also dz diese Kranckheit so nahende verwandschafft mit eeß gedächte: Cephalea hat/ das Galenus vnd andre/ gemeiniglich beide mit einander beschreiben/ vnd vast einerley arzney darzu brauchen. Wie weiter bald hernach zu sehen sein wirdt.

Die vierte art des Hauptwehes dessen/ wir gedachten/ ist bey den Lattinischen Congelatio, als ein erstarren vd kelten/ Sie entleschet hinden am Haupt/ beraubt den Menschen aller empfindlichkeit/ vnd bereganze: derhalb sie sichtenlichermessen mit der schlaffsucht Lethargo/ vnd Stupore/ dem erstarren/ vergleicht.

Von vrsachen des Haupt
wehes. §: j.

Die gemeine vrsachen aller Hauptwehe stind vnter vnzalbare/ Hitz von der Sonnen/ Baden/ oder anderm empfangen/ langwerendem Mistrag

4. ábra: A Gyógyszerkönyv első része

tékeseket feljegyeztem, de nyomtatásban soha nem adtam ki A nagytekintélyű embereknek és előkelő potentátoknak az egész világban szüksége lenne az anyagot elrendezve és német nyelven rendelkezésre bocsátani Az orvosoknak és gyógyszertáraknak sem áll ez rendelkezésére

Mivel a legfennségesebb tekintetes Főherceg Úr koránál fogva megöregedett és legyengült állapotban van, így naponta szolgálnom kellene Őt írásos munkámmal Kedves és tetsző dolog lenne az anyagot ismertté tenni írásban a magasabb vezető személyeknek A Mindenható Isten, koromra való tekintettel nyugállományt biztosított nekem és lehetővé teszi, hogy mint a gyógyszereket kedvelő ember, e szerény munkámat ajánljam

Isten jóságát remélve, Ő biztosít még nekem erőt, egészséget és tudást, hogy ezzel és nagy munkám további előrehaladásával, és a Testamentum felhasználásával az Isten nevének dicsőségére, birodalmának gyarapítására és mellette az ember lelkiségének és testének a szolgálatára, befejezhessem...

alattvalója, legengedelmesebb és legkészségesebb szolgálója

Christoph Wirsung

Ezt követően három regiszter 244 oldal terjedelemben teszi a könyvet alkalmassá a nagyszámú név, fogalom és elnevezés közötti eligazodásra

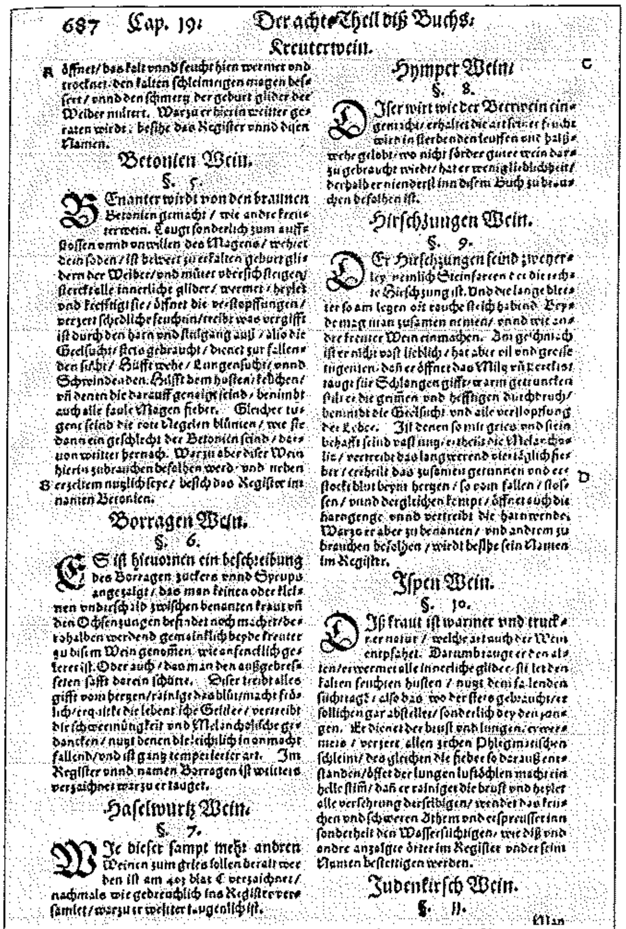

687 Cap. 19. Der acht Theil diß Buchs.
Kreuterwein.

A öffnet/das kalt vnnd feucht hirn wermet vnd trocknet/den kalten schleimigen magen bessert/vnnd den schmertzen der geburt glider der Weiber milteret. Warzu er hierin weitter geraten wirdt/ besihe das Register vnnd disen Namen.

Betonien Wein.
§. 5.
Betonien wirdt von den braunen Betonien gemacht/ wie andre Kreüterwein. Taugt sonderlich zum auffstossen vnnd vnwillen des Magens/ wehret dem soden/ ist bewert zu erkalten geburtglidern der Weiber/vnd müter vbersich steigen/ sterckt alle innerliche glider/ wermet/ heylet vnd krefftigt sie/ öffnet die verstopffungen/ verzert schedliche feuchtin/treibt was vergifft ist durch den harn vnd stulgang auß/ also die Geelsucht/ stets gebraucht/ dienet zur fallenden sucht/ Hüfft wehe/ Lungensucht/ vnnd Schweindeaden. Hilfft dem husten/ keichen/ vñ denen die darauff geneigt seind/ benimbt auch alle faule Magen fieber. Gleicher tugent seind die rote Negelen blůmen/ wie sie dann ein geschlecht der Betonien seind/ dervon weitter hernach. Warzu aber diser Wein hierin zubrauchen befolhen werd/ vnd neben B erzeltem nutzlich seye/ besich das Register im namen Betonien.

Borragen Wein.
§. 6.
Es ist hieuornen ein beschreibung des Borragen zuckers vnnd Syrups angezaigt/ das man keinen oder kleinen vnderschaid zwischen benanten kraut vñ den Ochsenzungen befindet noch machet/derohalben werdend gemainklich beyde kreuter zu disem Wein genommen/ wie anfencklich gesetzet ist. Oder auch/ das man den außgebreßten safft darein schütte. Diser treibt alles gifft vom hertzen/rainiget das blůt/macht frölich/erquickt die lebentliche Geister/ vertreibt die schwermütigkeit vnd Melancholische gedancken/ nutzt denen die leichtlich in onmacht fallend/vnd ist gantz temperierter art. Im Register vnnd namen Borragen ist weitters verzaichnet warzu er tauget.

Haselwurtz Wein.
§. 7.
Wie dieser sampt mehr andren Weinen zum grieß sollen berait werden ist am 402 blat C verzaichnet/ nachmals wie gebreüchlich ins Register versamlet/warzu er weiter taugenlich ist.

Hymper Wein. C
§. 8.
Diser wirt wie der Beerwein eingemacht/ erhaltet die art seiner frucht wirt in sterbenden leuffen vnd halßwehe gelobt/ wo nicht förder guter wein darzu gebraucht wirdt/ hat er wenig lieblichheit/ derhalben er niendert inn disem Buch zu brauchen befolhen ist.

Hirschzungen Wein.
§. 9.
Der Hirschzungen seind zweyerley/ nemlich Steinfarren vnd die rechte Hirschzung ist. Vnd die lange bletter so am legen oft rauche fleck habend. Beyde mag man zusamen nemen/ vnnd wie andre kreuter Wein einmachen. Im geschmack ist er nicht vast lieblich/ hat aber vil vnd grosse tugenten/ denn er öffnet das Miltz vñ Leber/ taugt für Schlangen gifft/ warm getruncken stillt er die grimmen vnd hefftigen durchbruch/ benimbt die Geelsucht vnd alle verstopfung der Leber. Ist denen so mit grieß vnd stein behafft seind vast nutz/ erheilt die Melancholie/ vertreibt das langwerend viertäglich fieber/ zerteilt das zusamen geronnen vnd gestockt blut beym hertzen/ so vom fallen/ stossen/ vnnd dergleichen kempt/ öffnet auch die harngenge/ vnnd vertreibt die harnwende. D Warzu er aber zu benanten/ vnd andrem zu brauchen befolhen/ wirdt besihe sein Namen im Register.

Ispen Wein.
§. 10.
Diß kraut ist warmer vnd truckner natur/ welche art auch der Wein entpfahet. Darumb taugt er den alten/erwermet alle innerliche glider/ stillet den kalten feuchten husten/ nutzt dem fallenden siechtag/ also das/ wo der stets gebraucht/ er sollichen gar abstellet/ sonderlich bey den jungen. Er dienet der brust vnd lungen/ erwermet/ verzert allen zehen Phlegmatischen schleim/ desgleichen die fieber so darauß entstanden/ öffnet der lungen luftröhlen/ macht ein helle stim/ daß er rainiget die brust vnd heylet alle versehrung derselbigen/ wendet das keuchen vnd schweren Athem vnd erspreusset inn sonderheit den Wassersüchtigen/ wie diß vnd andre anzaigte örter im Register vnder seim Namen bestettigen werden.

Judenkirsch Wein.
§. 11.
Man

5. ábra: Gyógyszeres borok receptúrája

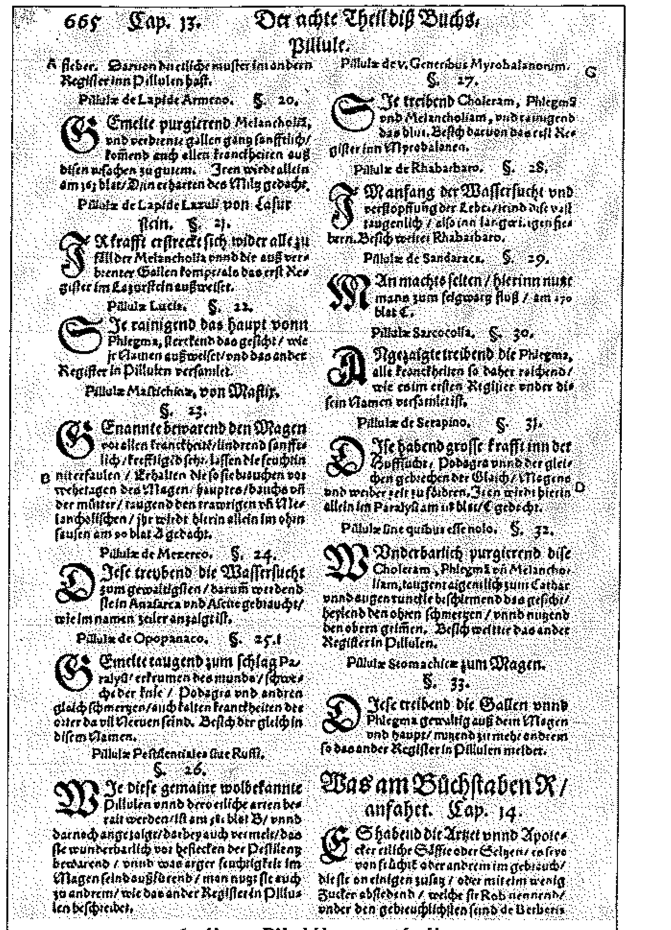

665 Cap. 13. Der achte Theil diß Buchs.
Pillulæ.

A fieber. Darvon die etliche muster im andern Register inn Pillulen hast.

Pillulæ de Lapide Armeno. §. 20.
Gemelte purgierend Melancholiã, vnd verbrente gallen gang sanfftlich/ komend auch allen kranckheiten auß disen vrsachen zu gutem. Iren wirdt allein am 163 blat/ D in erharten des Miltz gedacht.

Pillulæ de Lapide Lazuli von Lasurstein. §. 21.
Ir krafft erstreckt sich wider alle zufäll der Melancholia vnnd die auß verbrenter Gallen komps/als das erst Register im Lazurstein außweisst.

Pillulæ Lucis. §. 22.
Die rainigend das haupt vonn Phlegma, sterckend das gesicht/ wie jr Namen außweisst/vnd das ander Register in Pillulen versamlet.

Pillulæ Mastichinæ, von Mastix. §. 23.
Genannte bewarend den Magen vor allen kranckheit/ lindrend sanfftlich/ krefftigend sehr/ lassen die feuchtin B nit erfaulen/ Erhalten die so sie brauchen vor wehetagen des Magen/ hauptes/ bauchs vñ der můter/ taugend den trawrigen vñ Melancholischen/ jhr wirdt hierin allein im ohrensausen am 90 blat A gedacht.

Pillulæ de Mezereo. §. 24.
Diese treybend die Wassersucht zum gewaltigsten/ darum werdend sie in Anasarca vnd Ascite gebraucht/ wie im namen zeiler anzaigt ist.

Pillulæ de Opopanaco. §. 25.
Gemelte taugend zum schlag Paralysi/ erkrumen des munds/ schwechedet kale/ Podagra vnd andren glaich schmertzen/auch kalten kranckheiten der orter da vil Neruen seind. Besich der gleich in disem Namen.

Pillulæ Pestilentiales siue Rufi.
§. 26.
Wie diese gemaine wolbekannte Pillulen vnnd dero etliche arten berait werden/ist am 31 blat B/ vnnd darnach angezaigt/ darbey auch vermelt/ das sie wunderbarlich vor beflecken der Pestilenz bewarend/ vnnd was arger feuchtigkeit im Magen seind außfürend/ man nutzt sie auch zu andrem/ wie das ander Register in Pillulen beschreibet.

Pillulæ de v. Generibus Myrobalanorum. C
§. 27.
Sie treibend Choleram, Phlegma vnd Melancholiam, vnd rainigend das blut. Besich darvon das erst Register inn Myrobalanen.

Pillulæ de Rhabarbaro. §. 28.
Im anfang der Wassersucht vnd verstopffung der Leber/ seind dise vast taugenlich/ also inn langwirigen fiebern. Besich weiter Rhabarbaro.

Pillulæ de Sandaraca. §. 29.
Man machts selten/ hierinn nutzt mans zum schwartz fluß/ am 170 blat C.

Pillulæ Sarcocollæ. §. 30.
Angezaigte treibend die Phlegma, alle kranckheiten so daher raichend/ wie zum ersten Register vnder disem Namen versamlet ist.

Pillulæ de Serapino. §. 31.
Dise habend grosse krafft inn der Hufftwehe, Podagra vnnd der gleichen gebrechen der Glaich/ Magens vnd weiber zeit zu fördren. Iren wirdt hierin D allein im Paralysi am 18 blat/C gedacht.

Pillulæ sine quibus esse nolo. §. 32.
Wunderbarlich purgierend dise Choleram, Phlegmã vñ Melancholiam, taugent aigentlich zum Catarr vnnd augen tunckle beschirmend das gesicht/ heylend den ohren schmertzen/ vnnd nutzend den obern grimmen. Besich weitter das ander Register in Pillulen.

Pillulæ Stomachicæ zum Magen.
§. 33.
Diese treibend die Gallen vnnd Phlegma gewaltig auß dem Magen vnd haupt/ nutzend zu mehr andrem so das ander Register in Pillulen meldet.

Was am Buchstaben R/ anfahet. Cap. 14.
Es habend die Artzet vnnd Apotecker etliche Säffte oder Selzen/ so sy von früchten oder andrem im gebrauch/ die sie on einigen zusatz/ oder mit eim wenig Zucker absiedend/ welche sie Rob nennend/ vnder den gebreuchlichsten seind de Berberis

6. ábra: Pilulák receptúrája

Az *első regiszter* ***(3. ábra)*** ismerteti a szimpliciákat, mint a gyökerek, fa, ásványkő, föld, fém, az állatoktól és emberektől vett anyagok, melyeket gyógyszerként kívánunk felhasználni és alkalmazunk. Ezek mellett ismerteti a keverék gyógyszereket is, mint a szilvapép, sók, szirupok, italok, pilulák.

Az anyag számtalan anatómiai, kórtani fogalmat is tartalmaz, pl. görcs, a szaglás elvesztése, a hideg fej, melankólia, hajhullás Az eligazodást nehezíti, hogy a neveket sokszor kötőszó előzi meg, pl *zum Magen-wehe* Ez a regiszter 207 számozatlan oldalra terjed ki

A *második regiszter* 26 számozatlan oldal terjedelemben felsorolja ábécé sorrendben először az emberi test részeit, a külsőket és a belsőlegeseket, mint fej, szív, vér stb. Másodikként a betegségek szerepelnek a testrészeknek megfelelő sorrendben, mint apoplexia, fejfájás, szívremegés, szívbetegségek, továbbá a kevert gyógyszerek neveit, mindegyik csoportnál feltüntetve a lapszámot és a kezdőbetűt.

A *harmadik regiszter* 11 ugyancsak számozatlan oldalon megadja a latin és más idegen nevek szinonimáit és az oldalszámot. Pl.: Cerussa = Bleiweis – 688/d.

Az eddig leírtak után kezdődik az érdemi gyógyszerkönyvi rész és egyben a könyv lapjainak számozása is ***(4. ábra)***. A 691 oldal terjedelmű Gyógyszerkönyv részt a szerző bevezetésre és nyolc önálló részre, ezen belül 154 fejezetre bontotta. A számok a munka nagy terjedelmét és egyben szerkezetét is mutatják.

A Bevezetés „Hasznos és szükséges felvilágosítások"-at ad: Az ember természetének nyomorúsága és törékenysége A gyógyszerek szükségessége és haszna. A Gyógyszerkönyv felosztása. Egyes fontos gyógyszerek készítése. A purgálás és érvágás szabályai. A gyógyszereknél használt súlyok és mértékek.

A Gyógyszerkönyv első részében a szerző az emberi testet részekre osztva ismerteti, az oda eső szervek anatómiáját, élettani tulajdonságait, kórtanát, az alkalmazható gyógyszereket és azok leírását, indikációját. Így 135 oldal terjedelemben tárgyalja a fejet, annak összes részeit a nyak kezdetéig, az arc, haj, szakáll, agy, szemek, orr, fülek, száj és annak belső részei, hang és ezek betegségeit, gyógyszereit 14 fejezetben.

A második rész tárgyalja a mellkast, a fej alatti résztől a rekeszizomig: a szív és a tüdők, mint a legnemesebb szervek, az elülső oldalán a mellbimbók, emlők, mindkét oldali bordák, a hátsó oldalon a vállak, a hát felső része, megemlítve itt is ezek betegségeit és gyógyszereit 79 oldal terjedelemben, 20 fejezetben.

A harmadik rész a hasüreg anatómiájával és tulajdonságaival foglalkozik 213 oldal terjedelemben, a rekeszizomtól a combig: a köldök, gyomor, ivarszervek, vesék, máj, epe, húgyhólyag, belek és ezek betegségeivel, gyógyszereivel 20 fejezetben

A negyedik rész: a végtagok, a két kar, kéz, ujjak, körmök, comb, térd, lábszár, vádli, lábfej és lábujjak kérdéseivel foglalkozik 28 oldalon át 9 fejezetben

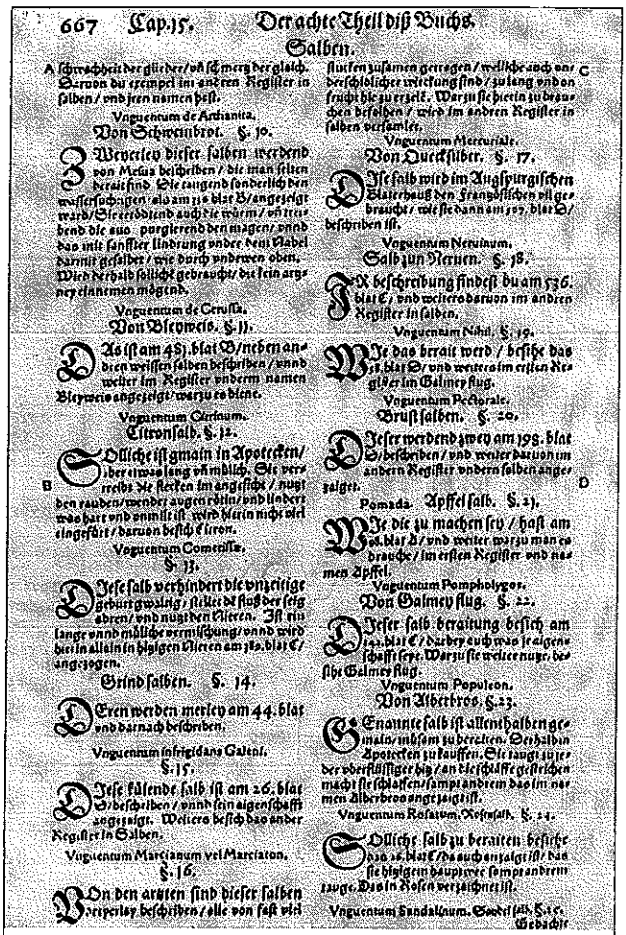

667 Cap. 15. Der achte Theil diß Buchs.

Salben.

A Schwachheit der glieder/vñ schmerz der gleich. Darvon du exempel im andren Register in salben/ vnd jren namen hast.

Vnguentum de Arthanita.

Von Schweinbrot. §. 10.

Z Weyerley dieser salben werdend von Mesua beschriben/ die man sitten bereit sind. Sie reinigend sonderlich den wasserfuchtigen/ als am 31 blat B/ angezeigt wird/ Sie erwärmend auch die wärm/ vñ treibend die suo purgierend den magen/ vnnd das ist sanfftler lindrung vnder denn Mabel darinn gesalbet/ wie durch vnderwen oben. Wird derhalb sollich gebraucht/ die kein arzney elanermen mögend.

Vnguentum de Cerusa.

Von Bleyweiß. §. 11.

D As ist am 48. blat B/ neben andren weissen salben beschriben/ vnnd weiter im Register vnderm namen Bleyweiß angezeigt/ warzu es diene.

Vnguentum Citrinum.

Citronsalb. §. 12.

S Ollliche ist gmain in Apotecken/ aber etwas lang vñ müblich. Sie vertreibt die flecken im angesicht/ nutzt den rauden/ wunder augen röthe/ vnd linderet wo hart vnd vnmüll ist. wird hierin nicht viel eingesetzt/ darvon beschriben.

Vnguentum Comenilla.

§. 13.

D Jese salb verhindert die vnreinigke geburt gwalt/ stillet dz fluß der seig adern/ vnd nutzet Nieren. Ist ein lange vnnd müllige vermischung/ vnnd wird hierin allein in blygen Nieren am 32. blat C/ angezogen.

Grind salben. §. 14.

D Eren werden mercy am 44. blat vnd darnach beschriben.

Vnguentum infrigidans Galeni.

§. 15.

D Jese kälende salb ist am 26. blat B/ beschriben/ vnnd sein eigenschafft angezeigt. Weitere besich das ander Register in Salben.

Vnguentum Marcianum vel Marciaton.

§. 16.

V On den arzten sind dieser salben vnterscyly beschriben/ alle von fast vil flussen zusamen geregen/ wellche auch nur C dreschlichere wirckung sind/ zu lang vnd on frucht hie zu erzelt. Warzu sie hierin zu bruchen befolhen/ wird im andren Register in salben versamlet.

Vnguentum Mercuriale.

Von Quecksilber. §. 17.

D Jse salb wird im Augspurgischen Blaterhaus den Frantzösischen vil gebraucht/ wie sie dann am 29. blat B/ beschriben ist.

Vnguentum Nerninum.

Salb zun Nerven. §. 18.

I N beschreibung findest du am 536. blat C/ vnd weitere darvon im andren Register in salben.

Vnguentum Nihil. §. 19.

W Je das bereit werd/ besihe das 31. blat B/ vnd weiter im ersten Register im Bleyweiß flug.

Vnguentum Pectorale.

Brust salben. §. 20.

D Jeser werdend zwey am 198. blat B/ beschriben/ vnd weiter darvon im andren Register vnderm selben angezeigt.

Pomada. Apffel salb. §. 21.

W Je die zu machen sey/ hast am 26. blat B/ vnd weiter warzu man es brauche/ im ersten Register vnd namen Apffel.

Vnguentum Pompholygos.

Von Balmey flug. §. 22.

D Jeser salb bereitung besich am 144. blat C/ darbey auch was jr eigenschafft sey. Warzu sie weiter nutz. besihe Balmey flug.

Vnguentum Populeon.

Von Albertreo. §. 23.

G Enannte salb ist allenthalben gemain/ vnlüstem zu bereiten. Derhalben Apotecken zu kauffen. Sie taugt zu jeder oberflüssiger big/ an kleschlüsse gestrichen macht sie schlafen/ stemp andrem das im oren. Albertreo angezeigt ist.

Vnguentum Rosatum. Rosensalb. §. 24.

S Ollliche salb zu bereiten besihe das 26. blat B/ da auch angezeigt ist/ das sie hitzigem haupt wee stemp andrem taugt. Das in Rosen verzeichnet ist.

Vnguentum Sandalinum. Sandel salb. §. 25. Gedachte

7. ábra: Kenőcsök receptúrája

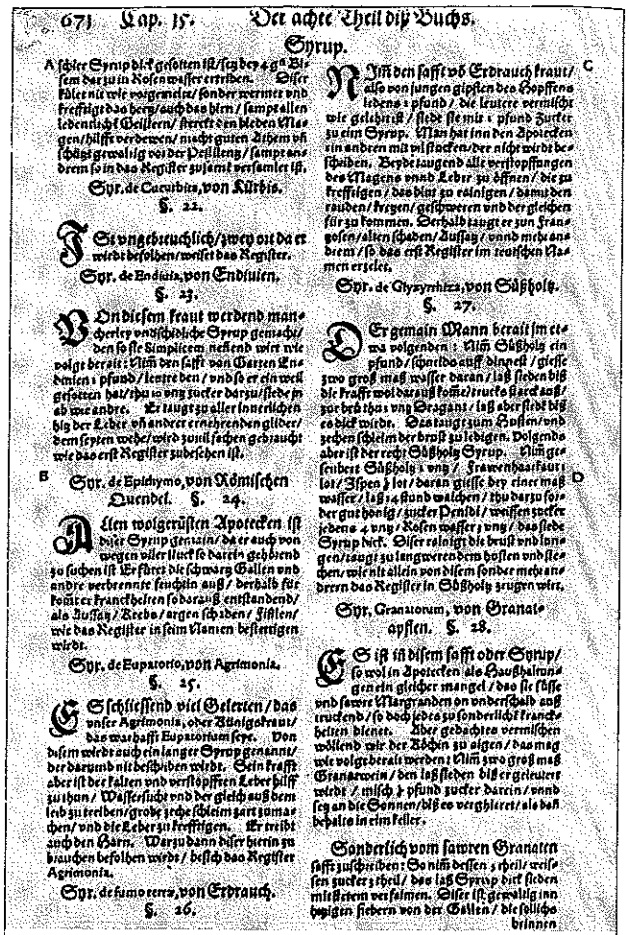

671 Cap. 15. Der achte Theil diß Buchs.

Syrup.

A Schier Syrup dz kgesotten ist/ seg bey 4 gr Bisem darzu in Rosen wasser ertrichen. Diser kiler nit wie vorgemeln/ sonder wermet vnd treffiget das hers/ auch das hirn/ stemp allen lebentigkeit Geistern/ stercket den kleben Magen/ hilfft verdewen/ macht guten Athem vñ schätzt gwaltig vor der Pestilenz/ stemp andrem so in das Register zusamt versamlet ist.

Syr. de Cucurbita, von Kürbis. §. 22.

I St vngebruchlich/ zwey ort da er wird befolhen/ weiset das Register.

Syr. de Endivia, von Endivien. §. 23.

V On disem kraut werdend mancherley vnnützliche Syrup gemacht/ den so ist Simplicem nehend wirt wie volgt bereit: Nim den saft von Garten Endivien 1 pfund/ leutre den/ vnd so er ein weil gesotten hat/ thu so vng zucker darzu/ siede jn ab wie andre. Er taugt zu aller innerlichen hitz der Leber vñ andrer erwehrenden glider/ dem stepen wehe/ wird zuuil sachen gebraucht wie das erst Register zubesehen ist.

B Syr. de Epithymo, von Römischen Quendel. §. 24.

A Lten wolgerüsten Apotecken ist diser Syrup gemain/ da er auch von wegen viler kluck so darein gehbiend zu suchen ist. Er klärt die schwarz Gallen vnd andre verbrennte feuchtin auß/ derhalb für potiter kranckheiten so daraus entstandend/ als Aussatz/ Krebs/ argen schaden/ fistlen/ wie das Register in seim Namen bestetigen wirdt.

Syr. de Eupatorio, von Agrimonia. §. 25.

G Schlissend viel Geleeten/ das vnser Agrimonia, oder Wünigskraut/ das warhafft Eupatorium sey. Von disem wirdt auch ein langer Syrup genannt/ der darzumb nit beschriben wirdt. Sein krafft aber ist der kalten vnd verstopfften Leber hilff zu thun/ Wassersucht vnd der gleich auß dem leib zu treiben/ grobe zeche schleim zart zu machen/ vnd die Leber zu treffigen. Er treibt auch den Harn. Warzu dann diser hierin zu brauchen befolhen wirdt/ besich das Register Agrimonia.

Syr. de fumo terra, von Erdrauch. §. 26.

N Jst den saft vß Erdrauch kraut/ C also von jungen gipfelen des Kopffens 1 pfund/ die kruter vermischt wie gelehrnt/ siede sie mit 1 pfund Zucker zu eim Syrup. Man hat inn den Apotecken ein andren mit vil stocken/ der nicht wirdt beschriben. Beyde taugend all verstopffungen des Magens vnnd Leber zu öffnen/ die zu treffiglen/ das blut zu reinigen/ damit den rauden/ krzen/ geschweren vnd der gleichen für zu kommen. Derhalb taugt er zun Frantzosen/ alten schaden/ Aussatz/ vnnd mehr andrem/ so das erst Register im teutschen Namen erzelet.

Syr. de Glycyrrhiza, von Süßholtz. §. 27.

D Er gemain Mann bereit sim etwa volgenden: Nim Süßholtz ein pfund/ schertzlo auff dinnest/ giesse zwo groß maß wasser daran/ laß sieden biß die krafft wol darauß kome/ truckes durch zuor bra thus vng Dragant/ laß aber sieden biß es dick wirdt. Staugt zum Husten/ vnd zechen schleim der brust zu ledigen. Volgends aber ist der recht Süßholtz Syrup. Nim gesoubert Süßholtz 1 vng/ Frawenhaarkraut 1 lot/ Ispen 2 lot/ daran giesse drey einer maß wasser/ laß 14 stund walchen/ thu darzu fo der gut honig/ zucker Penidi/ weissen zucker jedens 4 vng/ Rosen wasser 3 vng/ das siede Syrup dick. Diser reinigt die brust vnd lungen/ taugt zu langwerenden hosten vnd stechen/ wie ist allein von disem sonder mehr andrem das Register in Süßholtz zeugen wirt.

Syr. Granatorum, von Granatapffen. §. 28.

G S ist in disem safft oder Syrup/ so wol in Apotecken als Haußhaltungen ein gleicher mangel/ das sie süsse vnd sawre Margranden on vnderscheid auß truckend/ so doch jedes zu sonderlich kranckheiten dienet. Aber gedachten vermischen wöllend wir der Köchen zu eigen/ das mag wie volgt bereit werden: Nim zwo groß maß Granatwein/ den laß sieden biß er gereutert wirdt/ mische 2 pfund zucker darein/ vnnd seg an die Sonnen/ biß es vergliert/ als dann behalte in ein keller.

Sonderlich vom sawren Granaten safft zuschriben: So nim dessen 3 theil/ weissen zucker 3 theil/ das laß Syrup dick sieden mit sterkem verfamen. Diser ist gewaltig inn hitzigen fiebern von der Gallen/ die sollicho brinnen

8. ábra: Szirupok receptúrája

Az ötödik rész az egész testre kiterjedő szervek és jelenségek leírását tartalmazza, mint az erek, vér, hús, idegek és az ezekkel összefüggő jelenségeket, mint hőség, hideg, flegma, melankólia, kövérség, soványság, álom, izzadtság, és e területekre eső betegségeket 20 fejezetben.

A hatodik rész az egész testre kiható jelenségeket tárgyalja. Foglalkozik a fájdalom, megszokás, vágy, szenvedély, láz stb. kérdésével 55 oldal terjedelemben, 20 fejezetben.

A hetedik rész leírja a növényi, fémes és állati eredetű mérgek veszélyességét az emberi test egészére. Első feladatnak jelöli a mérgező anyagok megismerését és a védekezést, második feladat a mérgezések kezelése, gyógyítása, fontos a gyors intézkedés. E rész terjedelme 20 oldal, 20 fejezetben.

A nyolcadik rész (70 oldal terjedelmű anyag) a ritkán előforduló betegségekkel és az ezek kezelésére alkalmas hasznos anyagokkal, gyógyszerekkel foglalkozik (konfekciók, italok, befőzött gyümölcsök, különböző növényi anyagok, szirupok, gyümölcslevek, természetes vizek, gyógyszeres borok) 19 fejezetben. Az ***5–8. ábrák*** ezek receptúrái, leírásának kicsinyített másolatait mutatják be.

A tanulmány megállapításai:

– A XV–XVI. század fordulóján született *Christoph Wirsung* több vonatkozásban nagy erővel ható tudományos, szellemi és gyakorlati áramlatokkal és irányzatokkal találkozott. Ezek, és Amerika felfedezése (1492) új gyógynövények és egyéb anyagok gyógyításra való felhasználásához nyitottak utat. Az orvosi gyakorlat fejlődése szükségessé tette az egyre bővülő ismeretek és módszerek összefoglalását a gyógyszerek vonatkozásában is. Ebben a században jelentek meg a korszerűbb és szélesebb körben alkalmazott gyógyszerkönyvek: 1546-ban a Nürnbergi Gyógyszerkönyv, amely *Valerius Cordus* műve, 1564-ben az Augsburgi Gyógyszerkönyv *„Pharmacopoea Augustana”*, 1565-ben a Kölni Gyógyszerkönyv *„Dispensatorium Coloniae”* és 1741-ben a Würtenbergi Gyógyszerkönyv *„Würtenbergische Pharmacopoea”* néven. *Wirsung* munkájának időszerűségét és értékét ezek közé sorolva és összehasonlítva lehet csak megítélni, bár ezektől sok tekintetben eltérő tartalmú.

– *Gutenberg* Mainzben 1445-ben készítette el első nyomtatványát, mely mint új eljárás csak később vált általános gyakorlattá. Az új nyomdai technika az ismeretek szélesebbkörű és gyorsabb elterjedését biztosította; *Wirsungot* is ez késztethette munkája elkészítéséhez és nyomtatásában való kiadásához.

– A Wittenbergi Vártemplom ajtajára *Luther Márton* ágostonrendi szerzetes 1517-ben függesztette ki teológiai tételeit, amelyekkel az egyház reformátorává vált. *Wirsung* munkája visszatérően tükrözi e teológiai tanok elfogadását. Gyógyító és szakírói munkássága mellett evangélikus egyházi szolgálatot is teljesített.

– *Wirsung* Gyógyszerkönyvében sehol nem tesz említést tanulmányairól, mindössze annyit, hogy „legalább 25 évet töltött el gyógyszertárakban, ahol sokat tanult a magasan képzett orvosoktól". *H. D. Schwarz* adatai szerint az Augsburgi Collegium Medicum anyakönyvében *Christoph Wirsung* mint *„pharmacopoeus"* – gyógyszerész – került felvételre.

– Legjelentősebb munkájában, a Gyógyszerkönyvében hatalmas anyag tükrözi még az orvostudomány differenciálatlanságát, így a Gyógyszerkönyv szerves részének tekinti az anatómiai, élettani, kórtani, terápiás, gyógyszertani és gyógyszerészeti korabeli ismereteket.

– A Gyógyszerkönyv növényi, ásványi és állati eredetű készítményei recept formájú előiratainak száma hihetetlen nagy, melyeket elsősorban kortársaitól és saját tapasztalatai alapján gyűjtött. Az előiratok azt is bizonyítják, hogy birtokában volt a gyakorlati gyógyszerészeti ismereteknek is.

– *Christoph Wirsung*, munkássága alapján *J. Wilde* német szakíró értékelése szerint a XVI. század legjelentősebb gyógyszerésze volt [5], amit e rövid tanulmányom is elfogad és bizonyít.

IRODALOM

1. Verlag Ernst Bloch, CH-8439-Rümikon, Im Winkel 33. – 2. *Wirsung Ch.*: Arzney-Buch, Utólap, Heidelberg, 1995. J. Mayer nyomda, ISBN 3-9520287-1-1. – 3. *Hagen-Hein, W.*, *Schwarz, H. D.*: Deutsche Apotheker Biographie II. Veröffentlichungen der IGGP, Band 46. P. 758–759. Stuttgart 1978. – 4. *Bloch, E.* levele, Rümiken, Sept. 1993. – 5. *Zalai K.*: Az önálló gyógyszerészi hivatás kialakulása Európában. Gyógyszerészet 35. 401–412 (1991). – 6. *Wilde, J.*: Christopherus Wirsung, der bedeutendste Apotheker des 16. Jahrhunderts. Süddeutsche Apotheker Zeitung 77. 737–739 (1937).

K. Zalai: ***The Pharmacopoeia of Christoph Wirsung of 1568.***

Budapest, Újpesti rakpart 11. – 1137

Kirakat pályázat

a Magángyógyszerészek Országos Szövetsége és a Gyógyszerészet Szerkesztőségének közös pályázata

Az átalakulóban lévő gyógyszerellátás számára nélkülözhetetlen, hogy a társadalom is megfelelően méltányolja törekvéseinket. Ennek érdekében a gyógyszerészeknek is cselekedniük kell, minél szélesebb körben felhívva a figyelmet sokrétű tevékenységünkre. Ennek egyik módja lehet a gyógyszertárakban vizuális bemutatókkal is felhívni munkánkra a figyelmet.
Napjainkban tapasztalhatjuk, hogy a gazdasági (üzleti) életnek milyen fontos része a propaganda, de a gyógyszertári reklámnak nemcsak üzleti célokat kell szolgálnia, hanem hivatásunk sajátosságaiból adódóan a betegek tájékoztatását, egészségnevelését, a gyógyszerészet megismerését is.
Mindezek alapján a Magángyógyszerészek Országos Szövetsége és a Gyógyszerészet Szerkesztősége pályázatot hirdet

„Az év legjobb felvilágosító kirakata" cím elnyerésére

A versenyben – tulajdonviszonyoktól függetlenül – valamennyi közforgalmú gyógyszertár részt vehet a közterületek felé nyíló kirakatokban, illetőleg az officinában elhelyezett bemutatókkal, tablókkal. A pályázatok meg kell feleljenek a jogszabályi feltételeknek.

Az elbíráláskor az alábbi szempontokat vesszük figyelembe:
1. Mennyiben segíti a gyógyszerészi tevékenység megismerését, megbecsülésének növelését • 2. Hozzájárul-e a gyógyszerészet – elsősorban hazai vonatkozású – eredményeinek, jelentős személyeinek és eseményeinek bemutatásához • 3. Összhangban van-e a feldolgozott téma és a bemutatás módja a gyógyszertár közegészségügyi jellegével • 4. Mennyiben járul hozzá az egészségügyi felvilágosításhoz • 5. Segíti-e az egészségnevelés gondolatát.

A pályázatokat – a kirakatról készített fotókkal és szöveges ismertetéssel – 1996. szeptember 30-ig kérjük a Gyógyszerészet Szerkesztőségének (Budapest 1051 V., Zrínyi u. 3.) vagy a Magángyógyszerészek Országos Szövetségének (Kecskemét, 6000 Batthyány út 15.) címére küldeni szíveskedjenek.
A pályázat eredményhirdetésére 1996. októberben, Siófokon a Magángyógyszerészek Országos Szövetsége VI. Kongresszusán kerül sor.

Budapest, 1996. május

Dr. Mikola Bálint
MOSZ elnök

Hankó Zoltán
felelős szerkesztő